

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2019

Yayın Değerlendirmesi / Book Review

Atıf: Griffel, Frank. Den Islam denken Versuch eine Religion zu verstehen. Değerlendiren: Kübra Sümeyye Bahçi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (16) 2019: 577-581.

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.638661>

Kübra Sümeyye Bahçi*

Griffel, Frank. Den Islam denken Versuch eine Religion zu verstehen. Ditzingen: Reclam, 2018.

Griffel, Frank. Thinking of Islam Try to Understand a Religion. Ditzingen: Reclam, 2018.

Frank Griffel, *Den Islam denken. Versuch eine Religion zu verstehen* adlı denemesinde İslam dinine dair yaygın bakışı ve yorumları sorgulayıp genel anlamda Müslüman olmayan toplumları, özel anlamda araştırmacıları İslam dinini yeniden düşünmeye çağırılmaktadır. Yazar, kitabında bu eserin aslında İslam hakkında değil daha çok Batı'nın İslam'ı yorumlarken takındığı tavrı tespit ve tahlil etmek suretiyle kendi kültürü hakkında olduğunu söylemektedir (s. 16). Batılı bir bireyin İslam hakkında düşündüğünde kendi değer yargılarını, kavramlarını ve sınırlarını merkeze alıp bu çerçeve içerisinde İslam'ı okuyarak bir noktaya yerleştirmesinin sağlıklı bir yaklaşım olmadığını düşünür (s. 86, 91). Ayrıca böyle bir yaklaşımın modernite ile birlikte zuhur ettiğini ve Leo Tolstoy'un "Hadschi Murat" adlı eserini örnek vererek modernite öncesinde böyle bir problemin

---

* Doktora öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam ve Türk Felsefesi Felsefe Anabilim Dalı. Graduate student, İstanbul Medeniyet University, Social Sciences Institute, Islamic and Turkish Philosophy, İstanbul /Turkey (kubrasumeyye.camur@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-4492-0488>.

bulunmadığını ifade etmektedir. Griffel bu eser ile İslam'a dair yapılan bir okumanın daha gerçekçi ve dahili bir perspektiften yapılması gerektiğini vurgulamaktadır (s. 7). Griffel'e göre Avrupalıların İslam'a dair yanlış hüküm vermelerinin sebebi, İslam'ı kendi değer dünyaları içerisinde yargılamalarıdır. Ayrıca İslam'a dair yaygınlaşan yorumların çıkış noktası şöyle bir düşünce ile malul gözükmetedir: Batı kültürü tarihi, sosyal ve bilişsel olarak hangi süreci ve aşamaları geçirdiyse, aynı şekilde diğer kültürler -ki tartışmanın odak noktasında İslam dini ile boyanmış Müslüman kültürler bulunmaktadır- aynı serüveni geçirmelidir.

Bu minvalde yazar, İslam'ın bir düşünüş dönemi geçirdiği düşüncesini sorgulamaktadır. Bilakis ona göre, İslam'ın post-klasik dönemi (13. Yüzyıl) daha sonraki düşünsel serüveni belirleme suretiyle kayda değer bir öneme sahiptir (s. 45). Bununla birlikte post-klasik dönemin ayırt edici özelliği için İslam düşüncesinde ve İslami ilimlerdeki "ambiguity" kavramını kullanmaktadır. Griffel'in bu eserinden önce Münster Üniversitesi'nin şarkiyat bölümünde profesör olan Thomas Bauer "Die Kultur der Ambiguität"¹ adlı eserinde bu kavramı ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bauer adı geçen kitabında dil bilimleri ve psikoloji gibi alanlarda kullanılan ve türkçede "çok anlamlılık, belirsizlik, muğlaklık ve müphemiyet" gibi anlamlara gelen "Ambiguität" kavramı çerçevesinde bir kültür teorisi geliştirerek bu kavramı özellikle İslam kültürü örneğine tatbik etmeye çalışmaktadır. Yazar geliştirdiği kavramları, İslam kültür ve ilim hayatının din, hukuk, felsefe, siyaset, edebiyat ve azınlıklar/öteki ile ilişkisi bağlamında modern Batı tarihi ile kısmi mukayeseler yaparak uygulamaya çalışmaktadır. Bauer'in temel tezine göre, kültürlerin muhtelif alan ve diskurlardaki farklılık ve çeşitliliklerle yaşamaları kaçınılmazdır. Ambiguite toleransı ise bir toplumun farklı ve hatta birbiri ile çelişkili olan değerleri bir arada yaşatma ve belirli norm ve değerlerin mutlak geçerliliği konusunda iddia sahibi olmamasını ifade etmektedir.

"Ambiguity" kavramı ihtimaliyete bina edilen bir hakikat anlayışını hissettirmektedir. Benzer bir yaklaşım ile Griffel bu noktada genel olarak İslam'ı özel olarak ise post-klasik İslam düşüncesini anlamamız gerektiğini savunmaktadır. Griffel, Thomas Bauer'in dil ve İslami ilimlere tatbik ettiği "ambiguity" kavramını kelâm ve İslam felsefesi alanına uygulamaktadır (s. 63-65). Esere bu açıdan birtakım

¹ Thomas Bauer, *Die Kultur der Ambiguität. Eine andere Geschichte des Islams*, (Insel Verlag: Berlin, 2011). Eserin türkçe çevirisi için bkz. Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslam. Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*, (çev. Tanel Bora), (İletişim Yay.: İstanbul, 2019).

eleştirilerin getirilebileceğini düşünüyorum. Bu minvalde kitap tahlilinde eserin tamamına temas edilmeyip sadece eserin dördüncü bölümüne yoğunlaşarak Griffel'in eserin başında bir vizyon ve amaç olarak vaz' ettiği yaklaşım biçimine kendisinin eser sürecinde sadık kalmadığı görülecektir.

Çifte Hakikat ve Griffel'in Rüyası

Eserin dördüncü bölümünde Frank Griffel, Fahreddîn er-Râzî'nin post-klasik dönemde hem kelâm ilminde hem de felsefe geleneğinde belirleyici bir konumda olduğunu vurgulamaktadır. Öyle ki post-klasik dönem olarak adlandırdığı 13. yüzyıl ve 18. yüzyıl arasında İslam düşünce tarihinin felsefî metodolojisi, Râzî düşüncesinin ve onun kaleme aldığı eserlerin meseleleri düzenleme biçimi tarafından belirlenmiştir. Râzî'nin İslam düşünce tarihindeki konumuna dair bir ihtilaf bulunmamakla birlikte düşünce ve metodunun nasıl anlaşılması gerektiğine dair tartışmalar bulunduğu ifade edilmektedir. Bazıları eserlerinin fazlasıyla eleştirel eserler olmasından dolayı Râzî'nin kendi görüşünün tespit edilmesinin zor olduğunu iddia ederken, bazıları Râzî'nin düşünsel serüveni içerisinde farklı evrelerin bulunduğunu ve buna bağlı olarak fikir değişikliklerinin söz konusu olduğunu, kimileri ise Râzî'nin baştan sona kadar temel meseleler ve ilkelerde kelâmî çizgide devam ettiğini savunmaktadır. Griffel ise bu yorumların dışında bir yaklaşım sergilemektedir lakin bu yaklaşımının ne kadar Râzî vakiasına mutabık olduğu sorgulanabilir bir durumdadır. Öncelikle Griffel'in Râzî okumasını tasvir edip, daha sonra eleştiriye kabil olan noktaların açıklanması uygun olacaktır.

Griffel, Râzî'nin İbn Rüşd'ün çifte hakikat teorisine muvafık bir şekilde yeni bir felsefe tarzını geliştirdiğini iddia etmektedir. Ona göre Râzî felsefî problemlerin ve soruların tek bir cevabı ve tek bir çözümü olmadığını düşünmektedir (s. 49). Metodoloji ve bağlama göre cevapların farklılaşabileceğini, ilginç bir şekilde tüm cevap ve çözümlerin de doğru olduğunu düşünmektedir. Böylece bir yönden bazı soruların kesin cevapları olmadığını söylemekte diğer yönden ise bazı felsefî soruların beşerî bilgi kapsamına girmediğini var saymaktadır. Griffel, bu tezini İslam düşünce tarihinde kelâmî ve felsefî düşünce gelenekleri arasında çokça tartışılan tanrının özgür irade sahibi bir tanrı olup olmadığı meselesi ile örneklendirmektedir. Griffel'e göre Râzî, salt felsefeyi ele aldığı eserlerinde mûcib bi'z-zât tanrı anlayışını savunmaktadır ve felsefî olarak bu tanrı anlayışının makul olduğunu düşünmektedir. Bu yönden İbn Rüşdçü anlamda felsefenin sunduğu hakikatin doğru olduğunu kabul etmektedir. Bunun mukabilinde ise nass, fâil-i

muhtâr tanrı anlayışını vaz etmektedir. Ayetler Allah'ın irade ve kudret sahibi ve âlemi sonradan yaratan bir tanrı olduğunu ifade etmektedir. Bu ayetler dikkate alındığında ise fâil-i muhtâr tanrı anlayışı doğru olmaktadır. Bu da İbn Rüşdçi anlamda dinin sunduğu hakikattir ve o da felsefenin hakikati gibi doğrudur. Griffel, Râzî'nin bundan dolayı felsefe eserlerinde mûcib bi'z-zât tanrı anlayışını, naslardan dolayı da kelâm kitaplarında fâil-i muhtâr tanrı anlayışını savunduğunu söylemektedir. Meseleye bu tarzda yaklaşmak aynı zamanda şunu iltizam etmektedir: Sadece felsefî gerekçelere dayanarak fâil-i muhtâr tanrı anlayışını savunmak mümkün değildir ve dinî naslar mûcib bi'z-zât tanrı anlayışını ve onun getirilerinden biri olan kadîm âlem anlayışına delil olmamaktadır² (s. 52-55).

Griffel'in bu yorumu, Râzî'nin eserlerinin dikkate alınmadan varıldığı bir kanı olarak durmaktadır. Bu durum Râzî'nin son eserlerinden biri olan el-Metâlibü'l-âliye³ adlı eserinin yüzeysel bir okuması yapıldığında dahi görülebilir. Râzî burada fâil-i muhtâr tanrı anlayışını savunurken hiçbir dinî nassa başvurmamaktadır aksine özellikle âlemin hâdis olduğu düşüncesi ile çeliştiğinden dolayı mûcib bi'z-zât tanrı anlayışını reddetmektedir. Âlemin hâdis olması ise naslardan yola çıkılarak tespit edilmemektedir bilakis bu bilgi müşahede ve nazara dayanmaktadır. Hatta bunun ötesinde Râzî dinî naslarda -ki burada çerçeveyi daha da genişleterek tüm ilahi kitaplarda- âlemin hudûsuna değil aksine kıdemine delalet eden lafızların bulunduğu işaret ederek bunların nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamaktadır.⁴ Bu durumda vakıanın, Griffel'in rüyasının tam da

² Griffel yaklaşımını özet bir şekilde şöyle ifade etmektedir: "Salt felsefe takip edildiğinde İbn Sînâ'ya hak verilmelidir ama vahiy ve din ilimleri takip edildiğinde, din alimlerine (teolog) hak verilmelidir." (alm. "Folgt man allein der Philosophie, so wird man Avicenna Recht geben müssen, folgt man aber der Offenbarung und der Theologie, so muss man Theologen Recht geben.") bkz. a.e., s. 55.

³ Fahreddîn er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmi'l-îlâhî I-IX*, nşr. A. Hicâzî es-Sekkâ, (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-Arabî, 1987). Râzî bu eserin üçüncü cildinde Allah'ın kudret ve irade sıfatının ispatını serdetmektedir. Bu mesele tek bir eserde işlenmemiştir; kanaatimizce Râzî'nin düşünce sisteminde fâil-i muhtâr tanrı anlayışı merkezde duran bir ilkedir. Bir kitap değerlendirmesi meselenin ayrıntısına girmeyi mümkün kılmadığından fâil-i muhtâr tanrı anlayışının delilleri, eleştirileri ve bu eleştirilere getirilen cevapların detayları için bkz. Kübra Sümeyye Bahçi, *Muteahhir Dönemde Kıdem ve Hudûs Tartışmaları: Fâil-i Muhtâr ve Mûcib bi'z-zât Tanrı Anlayışları -Râzî, Âmidî, Tûsî-*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, (İstanbul: Medeniyet Üniversitesi, 2018).

⁴ Fahreddîn er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye Mine'l-İlmi'l-İlâhî*, IV, 29. Bu faslın Râzî'nin eserinin sistematığı içerisinde anlaşılması gerekir. Buradan Râzî'nin dinî nasların âlemin kıdemini bildirdiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Bu faslında zâhir olduğu üzere salt dinî naslara binaen âlemin hâdis olduğu söylenemez. Bunun ötesinde kelâm metodoloji açısından da bu geçerli bir çıkarım değildir zira bu kısır döngüye götürür. Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kitabı olduğu bilgisi, Allah'ın varlığına, Allah'ın varlığının ispatı ise âlemin hudûsuna dayandığından âlemin hudûsunu Kur'ân-ı Kerîme dayanarak ispat etmek devr sonucunu doğurur. Akli konularda naklî delillerin kullanılmasının geçersiz olduğuna

aksine olduğu gözükmemektedir. Râzî, fâil-i muhtâr tanrı anlayışının felsefî aklî gerekçelere dayandığını tespit etmekte ve bunun da ötesinde âlemin kıdemini vehmettiren ayetlerin nasıl yorumlanması gerektiğine dair bir yaklaşım sergilemektedir. Griffel'in eserinde seçtiği bu anlatım içeriksel problemlerle malul olduğu gibi, bir akademik çalışma olarak da sağlam literatür ve kaynağa dayanmamaktadır. Kitabın tamamında Fahreddîn er-Râzî'nin hiçbir eserinden doğrudan alıntı yapılmamaktadır ve sadece iki eser ismi anılmaktadır. Ayrıca hiçbir birincil kaynak dayanak olarak kullanılmamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Griffel, Râzî okumasını ve dahası tüm bir post-klasik okumasını bir doktora tezine dayandırmaktadır ki o da Muammer İskenderoğlu'nun kaleme aldığı doktora tezidir.⁵ Bunun ötesinde herhangi bir kaynağa başvurulmamaktadır. Bu akademik noksanlığı Griffel bir vaat ile kapatmaya çalışmakta ve önümüzdeki senelerde Râzî hakkında müstakil bir eser kaleme alacağı haberi ile okuyucuları teselli etmektedir.

---

dair açıklamalar için bkz. Fahreddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l ukûl fi dirâyeti'l-usûl I-IV*, nşr. Said Abdullatif Fude, (Beirut: Dâruz-Zehâir, 1436/2015), I, 142.

⁵ Muammer İskenderoğlu, *Fakhr al-Dîn al-Râzî and Thomas Aquinas on the Question of The Eternity of The World*, (Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002).